

Fattiggårde og fattigvæsen i 1800-tallet

”Riv i marken let, det er gammel ret, fuglen og den fattige skal også være mæt”.

De fleste af os kender Adolph Reckes sang ”Marken er mejet” fra 1868 – ovenstående linie fra sangen handler om fattigmands ret fra landsbyfællesskabets tid, hvor de fattige måtte samle aks på de høstede kornmarker. I betydeligt omfang var det en ret, der blev udnyttet helt frem til efter den første verdenskrig.

1800-tallet i overskrifter

1800-tallet kan for os i år 2008 virke som en tid, hvor alt udviklingsmæssigt stod stille og hvor kun udefra kommende ting, kunne ændre livet i Danmark. Men sådan var det slet ikke – nok gik udviklingen ikke så hurtigt som i vore dage, men det var i den periode, hvor Danmark skiftede fra at være et feudalsamfund til et industrisamfund og det havde nok så stor indflydelse på livet i by og land. Samtidig stiger befolkningstallet over 100 år til over det dobbelte – i 1801 var der 929.000 iflg. folketællingen, mens der i 1901 var hele 2.500.000 personer.

Den voldsomme stigning i befolkningstallet sammenholdt med gode samfundskonjukturer, god afsætning og eksport betød at forskellen mellem rig og fattig langsomt, men sikkert blev større. Man skal jo huske på at gode tider som oftest er bedst for dem, der har i forvejen. Mange af dem, der ikke havde så meget valgte lykken i byerne, men sjældent med det store resultat. Større byer betød generelt højere priser, højere leveomkostninger, hvilket sjældent blev modsvaret af lønnen!

I folketællingerne kan man få et lille indblik i, hvad denne udvikling betød for forholdet mellem rig og fattig. Fra 1860 til 1870 stiger befolkningstallet med 11½%, mens antallet af almisselemmer i samme periode stiger med hele 41,6%.

Sociallovgivningen i Danmark 1708-

Sociallovgivningen i ovenstående periode kunne passende være sat i en parentes, for der var ingen lovgivning af betydning. Forældre tog sig af børnene, der så tog sig af forældrene, når de var blevet gamle. Omsorg for syge/svage var et familieanliggende.

I 1708 kommer der så en forordning, der afskaffede de fattiges ret til tiggeri – fra dette tidspunkt opstod begrebet fattighus – hjælp i eget hjem. De fattige gik tit på ”omgang” i sognet, men det har sikkert været mere af pligt end hjertets godhed, at sognets øvrige beboere hjalp de fattige.

I 1803 kommer en ny forordning om regulær fattigskat – den udmåles efter hartkorn. I den står bl.a.: *”..de fattige, som ei ved egne Kræfter på lovlig Maade, kunde erhverve sig nødtørtig Underhold, enten gandske, eller for en Deel måttesavne Føde, Klæde, Huuslye, Varme og Pleie i Sygdoms-tilfælde, som er dem uundværlig til vedligeholde Liv og Helbred”.*

I samme forordning deler man de fattige op i 3 klasser: de ikke erhvervs-dygtige, dvs. gamle og svage som skulle have fuld forplejning – de forældreløse børn eller dem der var fjernet fra hjemmet/skulle sættes i privat pleje – og til sidst var der de personer, der pga. mange børn, svagelighed eller alder ikke kunne underholde sig selv.

Antal fattiggårde i Danmark

Helt frem til 1840 var der ikke fattiggårde i Danmark, men derimod fattighuse. Forskellen på fattighus og fattiggård er den enkle, at førstnævnte som regel er i ental, dvs. at det var en fattig person, der blev forsørget i eget hjem (som regel vha naturalier) mens fattiggårde er flertal, dvs. flere fattige personer samlet et sted. Der var også den store forskel, at i fattighuset var der ingen pligt forbundet med hjælpen, mens der i meget høj grad var pligter forbundet med hjælpen på fattiggården.

Fra ca. 1840 og frem til 1860 var antallet af fattiggårde ikke særligt stort, men fra omkring 1870 og frem til ca. 1885 steg antallet voldsomt – helt op til 350-375 fattiggårde, hvorpå der befandt sig ca. 6.500 personer. Som oftest var fattiggårdene placeret lidt uden for byen (hvis muligt) – at være beboer på fattiggården var bestemt ikke ønskværdigt – det skulle føles ydmygende!

Belægningsprocenten på fattiggårdene var ikke så stor som man måske umiddelbart kunne tro. Den lå ofte omkring 45-50% og selvfølgelig flere om vinteren end om sommeren. Det betød nu ikke, at der ikke var mange fattige, men langt de fleste så fattiggården som den absolut sidste udvej.

Intentionerne med fattiggårdene

Den helt overordnede ide med fattiggårde fremfor fattighuse er tanken om økonomisk gevinst. Via rationalisering, bedre pleje samt afskrækkelse skulle fattiggårdene være ”selv-hjulpne” og helst hvile i sig selv økonomisk. Dette kom dog sjældent til at holde stik, ganske få fattiggårde gav overskud, og i givet fald kun i kortere perioder.

Kongstanken var ellers, ligesom vi også har brugt den i nyere tid, at hvis man rationaliserer: fælles husholdning, bespisning, varme, vask kombineret med arbejdspligt, så giver det en økonomisk gevinst. Men som nævnt holdt det sjældent stik, de fattige på fattiggårdene var sjældent nogen særlig god arbejdskraft, så det var så som så med udbyttet.

Dagligdagen på fattiggården

Alle fattiggårde skulle have et approberet (godkendt) regulativ med detaljerede bestemmelser for de fattiges liv og færden. Det var helt almindeligt, at kommunerne kopierede fra hinanden sådan at såvel arbejdsplaner som madplaner var identiske.

Dagen for de fattige startede allerede kl. 5.30 i sommerhalvåret – en halv time senere om vinteren. Herefter blev der spist morgenmad og så blev der arbejdet frem til kl. 12 kun afbrudt af en ½ times mellemmåltidspause. Middagsmaden varede frem til kl. 13.30, hvorfra der så blev arbejdet igen frem til kl. 19 (igen med en ½ times mellemmåltidspause). Så var der aftensmad og kl. 21 skulle alle fattiglemmer ligge i deres seng.

Kostplanerne på fattiggårdene blev skrevet af embedslægen og som nævnt blev planerne ofte kopieret fra kommune til kommune.

Morgenmaden bestod af øllebrød. Middagen var et varmt måltid bestående af flæsk kombineret med enten grød, kål, ærter eller bollemælk. Aftensmaden var brød med enten smør eller fedt.

Man drak mælk eller svag øl til alle måltider uanset alder næsten. Den salte mad frembragte tørst og vandet i brøndene var ofte alt for snavset til at man kunne drikke det.

Det kan lyde overraskende, men nutidige ernæringseksperter regner faktisk ovenstående gourmetmåltider som værende en tilstrækkelig ernæring!

Hvor kan jeg finde arkivalier om fattigvæsenet?

Arkivalier om fattigvæsenet kan først og fremmest findes i: pastoratsarkiver, kommunearkiver og amtsarkiver.

I pastoratsarkiverne kan man finde bl.a. fattigvæsenets forhandlingsprotokol samt fattigkommissionssager.

I kommunerne finder man journaler for fattigvæsenet samt korrespondance fra fattigkommissionen.

Sidst men ikke mindst kan man i amtsarkiverne finde fattigregnskaber fra de enkelte sogne.

Generelt er det sådan, at jo højere op man kommer i arkiv-systemet des mindre handler det om enkeltpersoner. Derfor vil du også kunne finde mest om enkeltpersoner i pastoratsarkiverne, men det udelukker bestemt ikke, at du kan finde person-materiale i både kommune- og amtsarkiver.

Marts 2008

Jan Pedersen